

**LA RESPONSABILITAT SOCIAL UNIVERSITÀRIA:
PERSPECTIVES DES DE LA PSICOLOGIA**
**RESPONSABILIDAD SOCIAL UNIVERSITARIA:
PERSPECTIVAS DESDE LA PSICOLOGÍA**
*UNIVERSITY SOCIAL RESPONSIBILITY:
PERSPECTIVES FROM PSYCHOLOGY*

*Juan José Martí Noguera**

Doi: 10.7203/anuari.psicologia.16.1.109

Resum

En aquest article es presenta una introducció al marc de treball sobre la temàtica de la responsabilitat social a la Universitat, els principis d'acció que fonamenten el concepte, i el paper que tenen les universitats en la seua missió de formació e investigació envers la societat. El treball d'aquest article és fruit del programa de doctorat de la Universitat de València «Desenvolupament personal i participació social», tal com indica el títol, el desenvolupament de les nostres capacitats i responsabilitats com éssers humans i el treball en comú, permetran aconseguir que des de les estructures en què ens organitzem, procurem una societat global més igualitària i sostenible per a les persones que l'habitarem i les pròximes generacions. Mitjançant una recerca de literatura des de la psicologia bàsica en valors i empatia, es proposa una fonamentació de la responsabilitat social com a capacitat d'actuar pel bé comú amb arrels, amb emoció i cognició que hauria de ser part del procés

* Correspondència: <Juanjorn@gmail.com>.

NOTA: L'article forma part de les bases de la tesi doctoral «Responsabilidad social universitaria: estudio acerca de los comportamientos, los valores y la empatía en estudiantes de Universidades Iberoamericanas.» La tesi va ser possible per la col·laboració i aprenentatges des de la família i el suport del director i l'equip de companys del MIDE i de la Universitat de València, així com per la col·laboració de grups d'investigació de Colòmbia, Espanya, Perú i Xile.

universitari en formació i investigació. S'hi presenten algunes conclusions fruit de la tesi doctoral empresa per l'autor que assenyalen una escassa influència en universitats iberoamericanes per promoure la responsabilitat social en estudiants, atès que no s'aprecien canvis entre alumnes de primer a últim any, ni un compromís prenent com a base valors de compromís social, sinó més prompte orientat al respecte a la norma.

Paraules clau: responsabilitat social, valors, comportaments, empatia, universitat.

Resumen

Este artículo presenta una introducción al marco de trabajo sobre la temática de la Responsabilidad Social de la Universidad, los principios de acción que fundamentan el concepto y el papel que tienen las universidades desde su misión de formación e investigación hacia la sociedad. El trabajo del artículo es fruto del programa de doctorado de la Universitat de València «Desarrollo personal y participación social», tal como indica el título, el desarrollo de nuestras capacidades y responsabilidades como seres humanos y el trabajo en común permitirán conseguir que desde las estructuras en que nos organizamos, procuremos una sociedad global más igualitaria y sostenible para las personas que lo habitan y las próximas generaciones. Mediante una investigación de la literatura desde la psicología básica en valores y empatía, se propuso una fundamentación de la responsabilidad social como capacidad de actuar para el bien común con base a la emoción y cognición que debería ser parte del proceso universitario en formación e investigación. Se presentan algunas conclusiones producto de la tesis doctoral emprendida por el autor que señalan un escaso papel en universidades iberoamericanas para promover la responsabilidad social en estudiantes, dado que no se aprecian cambios entre alumnos de primer a último año, ni un compromiso en base a valores de compromiso social sino más orientado al respecto a la norma.

Palabras clave: responsabilidad social, valores, comportamientos, empatía, universidad.

Abstract

This article presents an introduction to the framework of University Social, the principles of action that promote the concept and role of universities since its mission of education and research to society. The research product of the article is result of the Ph. D program of the University of Valencia «Personal development and social participation», as indicated title the development of our capabilities and responsibilities as human beings and working together, they will allow us to get from the structures we organize us seek a more equitable and sustainable for the people who live there and the

next generation global society. Through a search of the literature from the basic psychology of values and empathy, a foundation of social responsibility is the ability to act for the common good based on emotion and cognition that should be part of university training and research process it was proposed. Some conclusions product of the doctoral thesis undertaken by the author indicate a limited role in Iberoamerican universities to promote social responsibility in students, since no changes among students from first to last year are seen, nor a commitment based on social values but a commitment oriented to accomplish the norm.

Key words: social responsibility, values, behavior, empathy, university.

Introducció

El concepte de responsabilitat social –RS–, i el seu adjectiu com conducta o comportament «socialment responsable» resulta, en els inicis del s. XXI, transversalment aplicable a les accions que les persones emprenen individualment o des de qualsevol organisme públic o privat, amb o sense ànim de lucre.

Parlar de responsabilitat social ha estat, en els seus inicis, una crida des de la societat civil orientada al món empresarial perquè es tinguera cura del medi ambient, es respectaren els drets humans, els drets laborals i una demanda de transparència sobre com operen les empreses multinacionals, ja que en alguns casos tenen major abast, influència i pressupost que alguns governs.

La crisi econòmica del 2009 ha vingut acompanyada també de demandes sobre transparència a l'administració pública. Podem dir que fins al 2015 han passat uns quants anys en què les actuals circumstàncies socials han donat un impuls a analitzar on radica la responsabilitat la crisi, i aquest fet requerirà una reflexió especial a les universitats: la majoria de persones que ocupen llocs de responsabilitat en empreses i governs s'han format en universitats. És responsabilitat de la universitat treballar els valors de responsabilitat social?

Partint d'un principi filosòfic pel qual responsable és, per defecte, tota persona des que té ús de raó, pel fet d'existir, per acció o omissió ens tornem responsables de circumstàncies pròximes o llunyanes: contaminar el mar des de la Xina fa que la costa del Pacífic colombià reba brutor, comprar uns certs productes que usen químics a un país comporta que en un altre amb legislació més laxa es contamine i l'aigua en el seu cicle al voltant de la terra ens arribe. Saber que algú defrauda i no denunciar o no voler saber-ne i no fer res, comporta que en un moment donat es pugui ser víctima i còmplice d'una situació com la viscuda a Espanya en la segona dècada del segle XXI, en què la falta de control de la població que democràticament va elegir els seus representants va conduir a un caos i control d'un sistema monetari aliè a principis humans.

El present document s'estructura amb una reflexió que va d'un marc general de la RS, vista des d'un punt de vista organitzacional, i passa a una visió de la responsabilitat com a acte personal i evolutiu. La investigació en responsabilitat social universitària –RSU–, entenent la universitat com a organització que avalua les persones per garantir que disposen de coneixements en un determinat camp, es mostra des d'una proposta de model d'avaluació: si les persones que adquireixen certificats i títols que els permeten accedir a funcions de presa de decisions en organitzacions tenen un sentit de responsabilitat necessari per al desenvolupament humà en l'àmbit local i global.

Arran d'aquest plantejament inicial, la Psicologia com a ciència resulta clau per a poder analitzar des de múltiples angles d'on ve la responsabilitat –Neuropsicologia–, què significa ser i sentir-se responsable –Psicologia bàsica–, com arribar a ser responsable –Psicologia de l'educació–, conviure responsablement –Psicologia organitzacional–.

La responsabilitat social

Les Nacions Unides han estat des de finals de la II Guerra Mundial un referent global, treballant en comú les prioritats internacionals, per procurar un món de convivència democràtica en totes i cada una de les nacions, i entre aquestes. Martí-Vilar i Martí (2010) assenyalen com en l'àmbit de responsabilitat social l'any 2000 l'exsecretari general de les Nacions Unides, Kofi Annan, va donar inici al Global Compact –Pacte Global a Espanya–, fent una crida a les organitzacions empresarials, universitats i entitats del tercer sector a treballar en conjunt sobre 10 principis¹ organitzats en quatre àrees: drets humans, drets laborals, medi ambient i anticorrupció. Paral·lelament, Nacions Unides instava els governs a treballar, per a poder acomplir els Objectius del Mil·lenni² com són, per exemple: combatre la fam, poder donar educació a totes les persones, promoure la igualtat de gènere, millorar l'accés a la sanitat, fer un món més respectuós amb el medi ambient i sostenible, entre altres. El pacte global suposa una plataforma participativa que en l'àmbit global possibilita desenvolupar un marc de bones pràctiques i transparència en les activitats d'organitzacions tant empresarials com públiques i de la societat civil.

Juntament amb al treball entre organitzacions, l'educació és una àrea prioritària per a aportar coneixement per tal de possibilitar el desenvolupament humà i fomentar la creativitat, innovació i, en si mateix, la cultura. Aquesta és la tasca que Nacions Unides treballa des de l'Organització de les Nacions Uni-

1. <http://www.unglobalcompact.org/Languages/spanish/Los_Diez_Principios.html>.

2. <<http://www.un.org/spanish/millenniumgoals/>>.

des per a l'Educació, la Ciència i la Cultura –UNESCO amb les seues sigles en anglès–. La responsabilitat social de l'educació superior ha estat tema important en les dues darreres conferències mundials. En la reunió internacional celebrada a París el 1998 es va assenyalar la necessitat de formar persones a la universitat altament qualificades, però no sols això, sinó també una ciutadania responsable, i oferir a les persones que es formen a la universitat la possibilitat de desenvolupar plenament les seues capacitats amb un sentit de la responsabilitat social; per aconseguir aquesta tasca, l'educació superior ha d'augmentar la seua contribució al desenvolupament del conjunt del sistema educatiu, entre altres actuacions mitjançant l'elaboració de plans d'estudi i fent investigacions sobre l'educació. En l'última conferència mundial del 2009, novament es ressalta el deure de l'educació superior de no sols proporcionar competències a l'alumnat, sinó també contribuir a la formació d'una ciutadania dotada de principis ètics, compromís amb la construcció de la pau, la defensa dels drets humans i els valors de la democràcia (Martí Noguera, Martí-Vilar, Gaete Quezada i Puerta Lopera, 2014).

Les Nacions Unides promouen que els estats i les organitzacions treballen en conjunt per una societat global de benestar i igualtat, i s'adrecen al sistema d'educació superior, ja que les persones que ocupen els diferents càrrecs en administracions, empreses i organitzacions reben formació superior. En aquest sentit, es pot apreciar que el paper de les universitats és central en el fet de generar un model de societat sostenible, igualitària i amb valors de respecte a la diversitat i al medi on vivim.

La responsabilitat ha estat objecte de debat a les nostres societats, la pregunta que s'ha fet és si ha de venir per llei ser responsable o és una alternativa. Seguidament ens acostem al context polític per veure en què ens afecta ja.

- La responsabilitat social a d'Espanya com a membre de la Unió Europea –UE–

Espanya, com a membre de la UE, ha de tenir en compte les directrius que s'acorden al parlament europeu en diversos àmbits. Lleis com la d'igualtat, la Llei de la dependència, formació ocupacional, iniciatives vers el reciclatge, l'ús d'energies renovables... tenen el seu origen en els acords presos en l'àmbit comunitari. En el cas de la de responsabilitat social, el marc de referència és el Tractat de Lisboa,³ aprovat el 2007, i que comença a funcionar durant el 2010. Assenyala en el punt 3 que un dels reptes és afavorir una Europa dels drets, dels valors, de les llibertats, la solidaritat i la seguretat.

3. <http://europa.eu/lisbon_treaty/index_es.htm>.

Enl' àmbit educatiu, pertànyer a la UE ha tingut dos efectes importants: l'assignatura d'educació per a la ciutadania⁴ en l'educació primària i secundària, i a l'espai europeu d'educació superior, el procés de Bolonya.⁵ Els dos casos són producte de la integració de diferents cultures en un procés de col·laboració per enfortir uns principis i uns valors. El procés europeu no parla de responsabilitat social fora de l'àmbit empresarial, però sí que representa una integració de preocupacions per configurar un espai de drets socials i es denota amb la promoció d'igualtat d'oportunitats en tots els col·lectius; podem dir que Europa com a convergència de països té una base comuna de sentir la responsabilitat de mantenir i promoure avanços socials.

En el cas educatiu, cal assenyalar el tema de l'aprenentatge per competències, que més enllà de la UE té l'origen en la Organització Econòmica per a la Cooperació al Desenvolupament –OECD– que com comenten Martí Noguera, Martí-Vilar, Vargas y Moncayo (2014) té un rerefons obscur, ja que, si bé es planteja en l'educació superior, el desenvolupament de competències genèriques a tota professió d'ètica i empatia, el model per si mateix sembla formulat per a proveir de recurs humà al mercat laboral i evitar una formació integral.

➤ La responsabilitat social a les universitats iberoamericanes

Martí i Martí-Vilar (2013) ressalten que la responsabilitat social aplicada a l'àmbit de la comunitat universitària té un primer inici en la iniciativa d'Ètica del *Banco Interamericano de Desarrollo*, en què es va afavorir una reflexió sobre el significat i les metodologies mitjançant una sèrie d'assessoraments a universitats. Es va iniciar la tendència a principi del s. XXI. En aquest sentit destaquen els treballs de Vallaeys des de la *Pontificia Universidad Católica del Perú*⁶ com a assessor del *Banco Interamericano de Desarrollo* a la secció d'Ètica, Capital Social i Desenvolupament. Posteriorment els autors assenyalen que a Amèrica Llatina hi ha dos projectes que, per la seua transcendència, mereixen una anàlisi detallada com a models en RSU, tot i que a nivell internacional hi ha iniciatives com la Xarxa Talloires,⁷ que engloba universitats d'arreu del món, però es centra més en la funció social de la universitat, amb temàtiques com l'aprenentatge – servei, destinades a orientar l'alumnat de les universitats a establir cooperacions de voluntariat amb el seu entorn.

4. <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/By_Country/Spain/2002_38_Rec2002_12_Es.PDF>.

5. <<http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/>>.

6. <<http://blog.pucp.edu.pe/eticarsu>>.

7. <<http://www.tufts.edu/talloiresnetwork/>>.

El projecte *Universidad Construye País* –UPC– (2006), va ser xarxa desenvolupada a Xile, arran de la participació d'universitats públiques i privades en un projecte de reflexió sobre RSU, que va ser promogut per dues organitzacions sense ànim de lucre: la corporació *Participa* i l'ONG internacional *Avina*, ambdues entitats amb origen en la seua fundació en entitats empresarials, fet que és important, ja que suposa un punt de trobada entre el sector empresarial i el tercer sector en favor de treballar amb les entitats d'educació superior per afavorir una base de creixement social i sostenible.

El projecte UCP va ser, en el seu moment, un dels més importants desenvolupat entre universitats d'un mateix país, amb una proposta que comporta una reflexió sobre la funció de la universitat en la societat. D'aquesta manera, en la definició adoptada de RSU per les universitats participants s'entén la «Responsabilidad Social Universitaria como la capacidad que tiene la Universidad como institución de difundir y poner en práctica un conjunto de principios y valores, por medio de cuatro procesos claves: gestión, docencia, investigación y extensión» (UCP, 2006, 25).

La coordinadora del projecte va ser la exrectora de la Universitat Catòlica de Temuco, i posteriorment ministra d'Educació fins al 2009, Sra. Jiménez de la Jara, qui va afirmar (2007)⁸ que en el procés de constitució d'una xarxa interuniversitària per a treballar la RSU fou bàsic que cada universitat tinguera llibertat per a dur a terme els seus processos de comprensió i anàlisi de la seua responsabilitat social, i que incidira amb els valors i ètica que per a cada universitat foren importants i treballara amb coherència segons els valors declarats. Amb aquestes paraules incideix en el fet que aquest plantejament implica que els valors s'aprenen des de l'emoció i la motivació, la vivència o experimentació de valors, i la seua reflexió i argumentació; fet pel qual les universitats han de definir i comprometre's amb els valors que estan disposades a viure i que són claus en el seu procés de desenvolupament; ja que segons Jiménez «Las declaraciones de principios y valores no garantizan la generación de compromisos» (UCP, 2006; 131) i remarca que «no se puede gestionar lo que no se comunica, comunicar lo que no se mide, medir lo que no se define y definir lo que no se entiende» (UCP, 2006; 109).

Amb aquestes paraules estableix, amb molta coherència, que una universitat no pot dir que representa uns valors si no inicia un procés de reflexió i anàlisi sobre l'efecte que té en els valors de les persones que formen part de la comunitat universitària. Remarca que cal generar contextos adequats perquè es desenvolupen les persones i es gestione adequadament el capital humà, sent una de les idees fonamentals en aquest enfocament desenvolupar la gestió

8. <<http://www.guni-rmies.net/news/detail.php?id=1135>>.

de la universitat com a organització des de la construcció d'espais de conversació, i la declaració dels compromisos adoptats. El projecte UCP (2006) desenvolupa els primers instruments d'avaluació sobre percepció de RSU a la comunitat universitària, el primer instrument d'avaluació de comportaments socialment responsables a l'alumnat (Navarro i Bustamante, 2007) i la primera inclusió d'una assignatura sobre responsabilitat social en la xarxa curricular de diverses facultats.

Actualment, en l'àmbit Iberoamericà el principal treball entre universitats de diferents països, el fa la xarxa d'universitats jesuïtes *Asociación de Universidades Confiadas a la Compañía de Jesús en América Latina* –AUSJAL–,⁹ amb un conjunt de propostes i desenvolupament d'instruments d'anàlisi, en la mateixa línia dels treballs desenvolupats en el projecte UCP i enllaçant amb el model de gestió d'impactes de la universitat presentat per Vallaes, De la Cruz i Sasia (2009).

AUSJAL, combinant el model d'avaluació interna i de gestió, aconsegueix unificar les dues aportacions més importants fetes fins al moment. Assenyalem els cinc impactes específics que genera la universitat per a Vallaes i Carrizo (2006):

- a) Impacte organitzacional, prenent com a base a l'impacte que genera en les persones implicades en el seu funcionament, investigadores, docents, personal administratiu i alumnat.
- b) Impactes educatius, sobre la formació dels joves i professionals, la concepció del món, la metodologia de desenvolupament personal i professional així com sobre la deontologia professional que orienta el rol social del futur professional.
- c) Impacte cognitiu i epistemològic: la universitat genera coneixement mitjançant la investigació, i es constitueix en un pont entre ciència i societat.
- d) Impacte social: és la universitat un referent tant en la formació com en la producció de coneixement amb una clara incidència en el desenvolupament social quan vincula la seua labor docent amb l'exterior, atenent les demandes directes o indirectes del seu entorn a escala local i global.
- e) Impacte ambiental. La universitat, com la resta de les organitzacions, en l'exercici de les seves activitats quotidianes, també genera impactes sobre el medi ambient –petjada ecològica– que afecta la sostenibilitat a escala local i global.

9. <<http://www.ausjal.org/sitios/rsu/>>.

Posteriorment a les experiències iniciades a Amèrica Llatina, al context espanyol trobem dues tipologies d'iniciatives en RSU: una, representada per la Universitat de Compostel·la, la UNED i el Fòrum de Consells Socials de les Universitats públiques andaluses,¹⁰ que ha enfocat la RSU des d'una perspectiva de gestió organitzacional i ha aplicat models d'anàlisi de gestió com les empreses, realitzant memòries, alhora que fomentant activitats i trobades de reflexió sobre les implicacions que té la RSU; i una perspectiva de reflexió i recerca sobre què s'entén per RSU a les universitats, amb desenvolupament d'instruments d'anàlisi sobre l'impacte de la universitat en analitzar si el seu alumnat adquireix un sentit de responsabilitat social en la formació, és el cas de la Universitat privada Francisco de Vitoria,¹¹ que és la primera a Espanya a crear una assignatura de responsabilitat social, i la Factoria de Responsabilitat Social de la Universitat de Valladolid, que fa un dels estudis més extensos de responsabilitat social a la universitat, també en consonància al fet al projecte UCP (Martí i Martí-Vilar, 2010).

De les reflexions realitzades en les trobades de les universitats que analitzen el model de gestió organitzacional, és interessant tenir present que, així com en parlar de gestió en RSU s'incideix en la participació, de la Cuesta y Fernández van incidir en les conclusions de la *I Jornada Iberoamericana sobre Responsabilidad Social de la Universidad*¹² sobre el problema de representació dels grups de interès en els consells de govern de les universitats i la poca participació de l'alumnat; citant que si no participen és que no se senten partícips del projecte universitari.

En aquest sentit, les universitats que analitzen des de la investigació sobre la incidència de la formació universitària en la responsabilitat social de l'alumnat estan en un moment inicial i creant instruments d'avaluació que apliquen al seu context, comencen la tasca de reflexió sobre el grau en què el seu alumnat s'impregna de valors orientats a la societat.

L'estudi de la RSU aporta interrogants sobre el fet d'estudiar la participació de l'alumnat i el personal docent, investigador i d'administració en el projecte universitari, ja que, com indica Jiménez, no es pot dir que la universitat té uns valors si no són compartits per la comunitat universitària, i no tan sols es declaren sinó que es manifesten amb accions i comportaments socialment responsables *Universidad Construye País*, 2006).

El fet que les persones que ocupen alts càrrec en empreses i administracions, i les circumstàncies actuals de crisis obliguen a una reflexió sobre si el

10. <<http://www.rsuniversitaria.org>>.

11. <<http://www.ufv.es>>.

12. <http://portal.uned.es/pls/portal/docs/PAGE/UNED_MAIN/SERVICIOSGENERALES/GABINETE/DOCUMENTOS/CONCLUSIONES_JORNADA_RSU.PDF>.

perfil de persones que és a les universitats té una tendència de valors individuals de benestar personal, o una orientació col·lectiva vers la millora de les condicions de la societat.

L'estudi de la RSU: variables psicològiques de la persona socialment responsable

El model del projecte UCP, fonamentat a analitzar els valors que té la universitat i treballar en conseqüència, afavoreix que una vegada s'ha investigat i es coneix la realitat de la universitat es pugui iniciar el treball en sensibilització en tots els àmbits sobre el que és i què implica la responsabilitat social, i això possibilita definir el model d'universitat i comunicar els valors que té demostrant com els transmet.

La investigació que es va promoure des del programa de doctorat «Desarrollo personal y participación social» té un enfocament des de la psicologia bàsica, de manera que dirigim la nostra atenció a les variables a les quals s'atribueix ser més socialment responsable i en conseqüència, desenvolupar des de les organitzacions amb les quals es treballa models de gestió socialment responsable, fet que fonamenta la tesi doctoral de Martí (2011).

Partint de l'estudi dels valors, objecte de nombroses investigacions, cal ressaltar, sens dubte, un dels autors que més importància tenen en l'actualitat per la internacionalització del seu model de valors humans, Shalom Schwartz, que caracteritza els valors com creences lligades a l'afectivitat, ja que quan els valors s'activen estan impregnats de sentiment; són metes desitjables que motiven l'acció; transcendeixen les situacions i accions específiques i per això són per a les persones criteris que guien l'avaluació i selecció d'actituds, i estableixen una jerarquia d'importància entre valors per damunt de normes i actituds (Schwartz, 2009). Per a Schwartz, els valors responen a exigències universals de l'ésser humà: necessitats biològiques de l'organisme, necessitats socials relacionades amb la regulació de les interaccions personals i necessitats socioinstitucionals referents a supervivència i benestar dels grups. En segon lloc, la teoria dels valors humans de Schwartz (2009) presenta deu tipus motivacionals quasi universals que reflecteixen aquestes tres necessitats bàsiques, agrupats en dues dimensions bipolars: orientació a l'autopromoció –comportaments individualistes– enfront d'orientació a l'autotranscendència –comportaments prosocials–; i obertura al canvi enfront de conservació.

El que distingeix un valor d'un altre és el tipus d'objectiu o motivació que el valor expressa (Schwartz, 2009). Per establir una estructura de relacions entre els tipus de valors, considerant que les accions empreses per realitzar cada tipologia de valor té conseqüències psicològiques, pràctiques i socials, que poden entrar en conflicte o ser compatibles amb la realització d'altres tipus de valors.

Schwartz, per comprovar la seua teoria, va crear dos qüestionaris de valors que han estat aplicats a 70 països i han demostrat la validesa de la seua teoria, i a l'àmbit europeu és un dels instruments que s'utilitzen en l'Enquesta Social Europea per determinar com es modifiquen els valors als diversos països de la Unió Europea.

En parlar de valors, i fer referència a les emocions com a activadores de les accions que guien la conducta de les persones capalsaltres, inevitablement des de la psicologia bàsica ens referim a l'empatia, en què segons autors com Davis (2006), intervenen tant variables cognitives de posar-se en la situació de les altres persones, com respostes afectives i no afectives; fet que altres autors com Eisenberg (2009) i Batson (2009) també consideren com fonamental per dur a terme accions prosocials i altruistes vers la societat, i segons Sevillano (2007) també intervé en les conductes de cura vers el medi ambient.

Davis (1980) va aportar a l'estudi de l'empatia un dels instruments més rellevants, atès que presta atenció a variables emocionals i cognitives: el qüestionari IRI –Índex de Reactivitat Interpersonal–, que per a la versió espanyola ha estat adaptat per Mestre, Frías i Samper (2004), de la Universitat de València. L'instrument té 4 subescales: adopció de perspectiva, preocupació empàtica, malestar personal i fantasia. La primera té un component més cognitiu, les dues següents més afectiu i la darrera requereix cognició i emoció.

Des de l'estudi de la neurociència, l'empatia està rebent molta atenció, ja que intervé en circuits neuronals que per una part establirien predisposicions a tenir una ruta emocional empàtica innata (Preston i de Waal, 2002) amb un nucli de neurones espill (Iacobini, 2008) que reaccionarien a les circumstàncies dels altres éssers; i una relacionada amb circuits cognitius pels quals les persones ens podem posar en la situació d'altres, i com assenyalen de Vignemont i Singer (2006), és per això que es pot empatitzar per establir un estat afectiu isomòrfic a l'estat afectiu d'una altra persona o persones, presents o imaginades de com es poden sentir, fet extensible a no humans i per extensió a animals o natura (Martí, Martí-Vilar i Puerta, 2011).

Segons aquesta perspectiva, l'empatia pot ser el fonament del fet que les persones desenvolupem una personalitat prosocial (Penner i Finkelstein, 1998), bé perquè tenim disposicions que ens donen base per a ser sensibles a la situació de l'altra gent i el medi, o bé educant els processos de raonament pels quals ens en fem càrrec; i això repercutiria en la jerarquia dels valors que tinguem i els orientarà cap a la dimensió més socialment responsable d'autotranscendència, segons Schwartz.

Des de la Universitat de Finlàndia, Myyry i Helkama (2001) van fer un estudi sobre valors i empatia en alumnat de diferents carreres més socials i tècniques, tenint presents les diferències de gènere. Assenyalen en el seu estudi que l'empatia correlaciona bé amb la tipologia motivacional d'universalisme, que va lligada a valors col·lectivistes.

En tot cas, aquest estudi no va aprofundir en el fet que si, a banda que un determinat tipus de persona elegeix un determinat tipus de carrera, és per característiques de personalitat o dels plans d'estudi; cosa que sí va proposar Navarro (*Universidad Construye País*, 2006). En la seua investigació no es tenen en compte instruments de valors o empatia, però disposada la variable que la Universitat si té una assignatura optativa de responsabilitat social i van avaluar l'impacte que té en els comportaments de l'alumnat, l'haja cursada o no, mitjançant un qüestionari que avalua l'autoatribució de comportaments socialment responsables i la intenció subjacent al comportament per ser realment responsable i no egoista, ja que un comportament socialment responsable ha de tenir la intenció d'un benefici comú.

A Espanya, De la Calle (2009) va realitzar un estudi sobre responsabilitat social de l'alumnat universitari entre la Universitat Francisco de Vitoria i la Universitat Complutense, ja que a la primera hi ha una assignatura de responsabilitat social, amb la voluntat de validar un instrument de mesura i valorar el paper que té a la xarxa curricular una matèria transversal de responsabilitat social. L'estudi fet a la Universitat de Valladolid, que no té per ara assignatura en responsabilitat social, valida també un instrument sobre responsabilitat social de l'alumnat.

En tot cas, valors i empatia són variables que es tenen presents en els diferents instruments, i per això creiem que ambdues variables psicològiques mereixen atenció des de les universitats i concretament en l'elaboració de investigacions sobre els valors com construccions socials i l'empatia com a pont entre la cognició i l'emoció, base fonamental en les conductes vers la societat i models de responsabilitat. Aquest fet és de vital transcendència per a les institucions educatives, atès que que si es vol educar segons un model de valors, serà necessari també tenir en compte l'educació de la cognició empàtica, ja que, si bé no es pot canviar la variabilitat innata a tenir més o menys reactivitat emocional empàtica, sí que es pot treballar sobre la manera d'enraonar i de ponderar en valors les situacions socials. El fet és bàsic per a les universitats, ja que si no fomenten valors que compartisquen totes les persones de la comunitat universitària, es pot convertir en una eina per a aconseguir objectius d'autobenefici personal i autopromoció desvinculada de la realitat.

Investigació: la RSU cap a una universitat empàtica

La tesis doctoral de Martí (2011) parteix de l'estudi de l'estat de l'art en RSU a escala internacional, determina com a àmbit d'interès Iberoamèrica i constata la mancança d'una planificació per a estudiar el fenomen recent des de la perspectiva de gestió organitzacional i l'efecte de l'educació superior a l'hora de desenvolupar professionals socialment responsables. Es va procedir a fer un recull de les metodologies per investigar en la comunitat universitària

mitjançant dues vies: un contacte directe amb totes aquelles universitats, grups d'investigació i persones que bé per articles, llibres o mitjans web i fons documentals sobre experiències que treballaven el tema en l'àmbit iberoamericà. Una vegada assolida la primera fase de tenir un estat de l'art, amb les principals metodologies generades fins al 2010 (Martí Noguera, Moncayo i Martí-Vilar, 2014), es va acordar la necessitat de donar profunditat a la proposta d'estudi en comportaments socialment responsables (*Universidad Construye País*, 2006) i involucrar institucions universitàries espanyoles i llatinoamericanes.

La investigació va fer ús de les innovacions en noves tecnologies i del connectivisme (Martí-Vilar, Martí, Vargas i Llinares, 2013), es va crear un espai web <<http://www.universidades-responsables.org>> –inhabilitat actualment– i dues plataformes per treballar en col·laboració amb els grups de investigació que treballen el tema, o hi tinguen interès; amb un *mediawiki* que reculla tots els treballs realitzats i en curs. Per tal d'internacionalitzar la investigació i facilitar la recollida de dades, l'administració dels instruments es va realitzar mitjançant l'Aula Virtual de la Universitat de València.

La primera experiència iberoamericana de treballar en la investigació de la RSU va transcórrer a escala experimental al llarg del 2010, va superar dificultats derivades de ser un estudi sense finançament, i va disposar de la motivació i col·laboració dels grups d'investigació de 12 universitats a Espanya, Xile, Colòmbia i Perú. El procés va haver de superar dificultats en l'ús de tecnologies, però va demostrar la possibilitats que permeten per arribar a un nombre de població major. La inclusió d'un fòrum també va afavorir saber l'opinió d'estudiants en participar en un procés investigador que implicava una mitja hora per a respondre als instruments.

Es va tenir present que la RSU és qüestió de treball en comú, diàleg i obertura a la transdisciplinarietat, i van participar-hi estudiants de diferents àrees de coneixement, i no sols es pot considerar que hagen de ser més empàtiques persones relacionades amb estudis d'àmbit social, ja que la construcció d'un món sostenible requereix la participació de tots i cada un.

Els resultats van mostrar algunes dades reveladores. Martí (2011) refereix en el treball com la majoria d'estudiants presenten un patró de valors i comportaments de responsabilitat social d'acord a una percepció de norma influenciada per una empatia que evita sentir-se malament si no s'acompleix el que s'espera d'un mateix. Enfront d'aquesta majoria, dues minories van mostrar resultats contraposats: d'una banda es veu una relació entre actuar amb valors prosocials per una comprensió empàtica d'anàlisi racional i equilibri emocional (entenc el que sents i per això sent que he de comportar-me responsablement), enfront d'un grup amb valors orientats al benefici propi associats a una empatia cognitiva de fantasia que es podria associar a evitar sentir que el que requereixen els altres siga objecte de l'atenció pròpia.

En línies generals, Martí (2011) conclou que falta un llarg camí perquè les universitats assolisquen com a pròpia la inclusió de la RSU com un deure cap a la societat, més enllà de brindar professionals i investigar. Martí-Vilar, Vargas, Moncayo i Martí (2014) criden l'atenció sobre el fet d'un direccionalment de la voluntat que l'Educació Superior tinga un esperit de desenvolupament personal pel bé social cap a ser una institució proveïdora de recurs humà a la societat de mercat.

Conclusions

La responsabilitat social vista en perspectiva des de les directrius internacionals de les Nacions Unides i la Unió Europea cap a un marc sociocultural més pròxim com és l'iberoamericà, va ser posada de relleu en un moment històric de voluntat d'integració en l'educació superior que es plasma en la Carta de Rio, cap a un espai de coneixement socialment responsable. (Martí Noguera i Vargas, 2014).

No es podria plantejar avançar cap a un model de societat global que solament faça avaluació d'aprenentatge de coneixement sense discernir l'ús que se li dona, prova d'això és la crisi viscuda entre el 2009-2014, atès que no sols es pot atribuir a causes econòmiques, sinó a una bogeria desenfrenada de consum i nul·la capacitat per a avaluar l'origen dels diners i visualitzar la corrupció com a part de la cultura. La resolució de la crisi viscuda requereix anar en la direcció de la idea que ser socialment responsable no es basa a creure que s'ha de fer el que està bé, sinó treballar en conjunt per a mobilitzar el coneixement que es genera per evitar que no formar en esperit crític possibiliter repetir errades. Una nova generació que s'està formant, mostra l'estudi en la població participant, es comporta responsablement per atendre a la norma i no tant pel fet de sentir com a propis valors i comportaments prosocials.

La psicologia, vertebrant coneixements de bàsica, organitzacional, educació, neuropsicologia, clínica, social... pot –o ha d'– assumir el repte que es planteja per tal de treballar a conformar un model que afavorisca la formació amb sentit social. La universitat és la clau de pas per a accedir a posicions laborals de rellevància en l'àmbit empresarial, social i de govern, i per això la RSU és més important que qualsevol altra. La universitat no sols forma professionals de gestió, forma també professorat que educarà al llarg del cicle professional, que si no està preparat per a transmetre valors i fomentar la responsabilitat, provocarà mantenir un status quo de viure depenent de la norma, o també un raonament convencional.

Recomanacions

Actualment, encara al 2015, s'ha continuat la labor de treballar a consolidar un grup de treball interdisciplinari en l'àmbit de països iberoamericans per tal de construir col·lectivament un model d'avaluació de RSU. La definició proposta per Martí (2011):

La responsabilitat social aplicada a la institució universitària implica l'adopció i incorporació en el seu funcionament, i a les seues labors formadores i investigadores, de la reflexió sobre les persones que la integren. De manera que juntament amb la gestió, s'ha de contemplar la seua responsabilitat com la promoció d'una formació orientada al desenvolupament personal basant-se en la responsabilitat social en l'àmbit de la comunitat universitària –PAS, PDI, alumnat–. La Universitat ha de responsabilitzar-se, com a focus de coneixement cap a la societat global en la qual es troba inserida i per a la qual exerceix el seu rol de gestora de coneixement, proveïdora de professionals i desenvolupaments científics, de promoure la responsabilitat social en la formació humana perquè pugui contribuir a les necessitats d'un desenvolupament sostenible (Ib., 61).

En coherència amb Colby, Ehrlich, Beaumont i Stephen (2003), per als quals si els graduats actuals estan cridats a ser una força positiva en el món, necessiten no sols posseir coneixements i capacitats intel·lectuals, sinó també veure's com a membres d'una comunitat, com a individus amb una responsabilitat per contribuir a les seues comunitats sent capaços d'actuar pel bé comú i fer-ho efectivament. Per això cal replantejar-se mitjançant la investigació el model actual de formació des de totes les mirades: els alumnes volen treballar per a un món millor o assolir bones posicions laborals? Volen els investigadors treballar per millor salari o per millorar la societat i el medi? Els docents formen per complir o per acompanyar un procés de desenvolupament personal i participació social?

Tal vegada la primera recomanació i fonamental és saber cap a on vol anar la societat, i, com a eina de canvi, la universitat. La psicologia pot ajudar en el procés pel coneixement de l'actor principal: l'ésser humà, però primer cal saber si vol ser ajudat.

Referències

Batson, C. D. (2009). Empathy-induced altruistic motivation. En M. Mikulincer & P. Shaver (Eds.): *Prosocial motives, emotions, and behavior*. Washington, DC: APA Publications.

- Colby, A.; Ehrlich, T.; Beaumont, E. i Stephen, J. (2003). *Educating citizens: Preparing america'sundergraduates for lives of moral and civic responsibility*. San Francisco: Jossey - Bass.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, p. 113-126.
- De la Calle, C. (2009). *La formación de la responsabilidad social del universitario: un estudio empírico*. Tesis PhD. Madrid: Universitat Complutense.
- De Vignemont, F. i Singer, T. (2006). The empathic brain: How, when and why? *Trends in Cognitive Sciences*, 10(10), 435-441.
- Eisenberg, N. (2009). Empathy-Related Responding: Links with Self-Regulation, Moral Judgment, and Moral Behavior. En M. Mikulincer i P. Shaver (Eds.): *Prosocial motives, emotions, and behavior*. Washington, DC: APA Publications.
- Iacoboni, M. (2008). *Mirroring people: The new science of how we connect with others*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Martí, J. J. (2011). *Responsabilidad Social Universitaria: estudio acerca de los comportamientos, los valores y la empatía en estudiantes de universidades Iberoamericanas*. Tesis doctoral. Departament de Psicologia Bàsica. València: Universitat de València Estudi General. Obtingut de: <<https://www.educacion.gob.es/teseo/imprimirFicheroTesis.do?fichero=30195>>.
- Martí-Vilar, M. i Martí Noguera, J. J. (2010). «La Responsabilidad Social en la Psicología moral». En M. Martí-Vilar, *Razonamiento Moral y Prosocialidad*. Editorial CSS, pp. 271-298.
- Martí Noguera, J. J. i Vargas Villamizar, O. H. (2014). La Responsabilidad Social de las Universidades y su inserción en el contexto iberoamericano. Relevancia de la Carta de Río-2014. *Cuadernos de RSO*, 3(2), 53-62.
- Martí Noguera, J. J. i Martí-Vilar, M. (2013). Una década de responsabilidad social universitaria en Iberoamérica. *Revista Española del Tercer Sector*, 25. Madrid, pp. 145-162.
- Martí, J. J., Martí-Vilar, M., Puerta, I. C. (2011). Hacia un modelo de neuroresponsabilidad: una perspectiva de la responsabilidad social desde el desarrollo humano. *International Journal of Psychological Research*, 4(1), 24-28.
- Martí, J. J.; Gaete, R. i Martí-Vilar, M. (2013). Responsabilidade Social Universitária: um olhar da realidade ibero-americana. *Revista ABMES*, pp. 35-41.
- Martí, J. J.; Gaete, R.; Puerta-Lopera, I. C. i Martí-Vilar, M. (2014). *Responsabilidad Social y Ética en Educación Superior: Marcos y experiencias*. En Ana Hirsch Adler / Rodrigo López Zavala. *Ética profesional en educación superior. Finalidades, estrategias y desafíos de la formación*, pp. 19-37.

- Martí, J. J.; Moncayo, E.; Vargas, O. i Martí-Vilar, M. (2014). Reflexión sobre los discursos en Educación Superior desde la psicología social crítica. *Revista de Educación Superior*, XLIII(172), 33-55.
- Martí-Vilar, M.; Vargas, O.; Moncayo, J. i Martí, J. J. (2014). La formación en razonamiento moral y pensamiento crítico en la Educación Superior. *Brazilian Geographical Journal: Geosciences and Humanities research medium, Ituiutaba*, 5(2), 398-414.
- Martí-Vilar, M.; Martí, J. J., Vargas, O. i Llinares, L. (2013). La universidad ¿en la era del conectivismo? Un abordaje a las implicaciones en la investigación, la formación y la transferencia. *Revista @mbienteeducação*, Universidade Cidade de São Paulo, 6(2), 210-223.
- Martí Noguera, J. J.; Moncayo, J. i Martí-Vilar, M. (2014). Revisión de propuestas metodológicas para evaluar la Responsabilidad Social Universitaria. *Revista Digital de Investigación y Docencia Universitaria*. Any 8, 1, 77-94. Disponible en: <<http://revistas.upc.edu.pe/index.php/docencia/article/view/364>>. Data d'accés: 26 feb. 2015.
- Myry, L., i Helkama, K. (2001). University students' value priorities and emotional empathy. *Educational Psychology*, 21, 25-40.
- Penner, L. A., i Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 525-537.
- Preston, S. D. i de Waal, F. B. M. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 1-20.
- Universidad Construye País (2006). *Una manera de ser universidad, teoría y práctica en la experiencia chilena*. Santiago de Chile: Proyecto Universidad Construye País.
- Schwartz, S. (2009). Basic Values: How They Motivate and Inhibit Prosocial Behavior. En M. Mikulincer i P. Shaver (Eds.): *Prosocial motives, emotions, and behavior*. Washington, DC: APA Publications.
- Vallaes i Carrizo (2006). *Responsabilidad Social Universitaria-Marco conceptual, Antecedentes y Herramientas*. CD interactivo. Red Ética y Desarrollo BID.
- Vallaes, François; De la Cruz, Cristina i Sasia, Pedro M. (2009). *Responsabilidad Social Universitaria. Manual de primeros pasos*. Mèxic. McGraw-Hill. Interamericana Editores, SA.